

BİLGİNİN OLANAKLILIĞI PROBLEMİ AÇISINDAN HUME'DA VE KANT'TA NEDENSELLİK SORUNSALI

Ufuk Özen BAYKENT¹

Öz

Nedensellik konusu bilim felsefesinde önemli yer tutmakla beraber, felsefe tarihi içinde bu konuyu sorun edinenler tarafından da farklı biçimlerde ele alınmıştır. İngiliz empirist filozof David Hume ve Alman filozof Immanuel Kant, nedensellik sorunsalına, bilginin olanaklılığı sorunu açısından yaklaşmışlardır. Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* başlıklı eserinde, dünyaya yönelik olan bilgimizi, nedensellik kavramı ve neden-etki bağı çerçevesinde ele almıştır. Hume, nedensel akıl yürütmenin, deneysel bilgiye temel teşkil ettiğini iddia ederken, zorunluluk olarak değerlendirdiği neden-etki bağının, ussal bir zorunluluğa dayanmadığı fikrine ulaşır. Bu noktada, Hume, empirik bilgiye ilişkin olarak septik bir tavır takınmıştır ve Hume'un içine düştüğü bu çıkmaza yanıt olarak Kant'ın modern empirik bilimin olanaklılığını ortaya koyduğu *apriori* ve *aposteriori* kavramlarıyla temellendirmeye girişmiştir. Bu çalışmada, Hume'un ve Kant'ın nedensellik sorunsalına, bilginin olanaklılığı problemi açısından nasıl yaklaşıtları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nedensellik, Bilgi, Hume, Kant

THE PROBLEM OF CAUSALITY IN HUME AND KANT WITH REGARD TO THE PROBLEM OF THE POSSIBILITY OF KNOWLEDGE

Abstract

The problem of causality has been placed at the centre of the philosophy of science and has been handled in various ways by different philosophers in the history of philosophy. The English empiricist David Hume and German philosopher Immanuel Kant have approached the problem of causality with respect to the possibility of knowledge. In *An Inquiry Concerning Human Understanding*, Hume questions our knowledge of the world in terms of the concept of causality and the cause-effect relationship. When Hume proposed that causal reasoning is the ground for empirical knowledge, he also arrived at the idea that the necessity of cause-effect relationship is not a rational one. At this point, Hume's septic look at the empirical knowledge was enlightened by Kant. Kant argued the possibility of empirical knowledge by proposing the concepts of *apriori* and *aposteriori* to ground for knowledge. The present study investigates Hume's and Kant's view of the problem of causality in terms of the problem of the possibility of knowledge.

Keywords: Causality, knowledge, Hume, Kant

¹ Öğ. Gör. Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, ufukozen@uludag.edu.tr

Giriş

Tikel olaylara ilişkin inançlarla yetinmeyip, dünyanın genel olarak nasıl işlediğini bilmenin peşine düşmek bir gerekliliktir. İnsan, herhangi bir harekette bulunacağı zaman dünyanın sürekli devam eden ve öngörülebilir rutinlerini göz önünde bulundurur. Bir sandalyeye oturacağı an, onun aniden buharlaşıp yok olacağı konusunda endişe duymam, çünkü daha önce böyle bir şey olmamıştır. Bu sağduyudur. Öte yandan, bir olgu veya nesnenin tek başına bilim açısından bir önemi yoktur. Bilimin ilgilendiği konu, birden fazla olgu ve nesne arasındaki ilişkilerdir. Hume'un gözünden bilim, bizim genelleme yapma kapasitemizin genişlemesidir. Hume'un peşine düştüğü genel inançlarımızın rasyonel bir temele oturup oturmadığıdır (Williams, 2001, 202). Bilim, bazı olguların diğerlerine yol açtığı gerçeği üzerinde durur, çünkü bilime göre, süreç ve değişim bir nedene tabidir. "Her olgu kendinden sorumlu başka bir veya birden fazla olguya bağlıdır" (Yıldırım, 1979, 119). Kant ise, Hume'un bilgiye dair takındığı septik tutumun üzerine empirik bilginin olanaklılığını gözler önüne sermeye çalışmıştır.

Bu çalışmada, Hume'un empirik bilgiye ilişkin ortaya koyduğu septik tavrı ve bu tavrın karşısında Kant'ın modern empirik bilimin olanaklılığını nasıl temellendirdiği incelenecektir. Bu araştırmadaki tartışma, nedensellik kavramının tanımlanması ile başlayacaktır. Bu kavram, Hume'un ve Kant'ın nedensellik kavramına katkılarının incelenmesi ile ayrıntılandırılacaktır. Hume'un empirist bilgi noktasında düştüğü septisizmin Kant tarafından nasıl cevaplandırıldığı ve empirik bilimsel bilgiye yer açtığı betimlenecektir.

1. Nedensellik Nedir?

Zamansal bağlamda, nesnelere veya olgulara nedensellik ile birbirine bağlanır. Evrende, herhangi bir zamanda varolan bir değişim süreci, fiziksel bir zorunluluğu da gösterir. Değişim sürecinde bir nitelik ortadan kalkar ve yeni bir nitelik oluşur. Bunun kaynağı nedenlerdir. Her olayın veya her değişimin sonunda oluşan niteliğin bir nedeni vardır. Fakat, her olayın ardında herhangi bir neden olduğunu söylemek evreni doğru açıklamamıza yardımcı olmaz. Pek çok olayın onlarla bağlantılı olduğu içinde olan belli türden nedenleri vardır (Denkel, 1994).

Nedensellik ile ilgili iki geleneksel görüş vardır: Empirik görüş ve rasyonalist görüş. Empiristlere göre "X, Y'nin nedenidir" yargısında "X ve Y arasında gözlenen olgusal bir ilişki" betimlenmektedir. Burada belirtilen şudur: "Y daima X'i izlemektedir" veya "X ve Y daima birlikte gitmektedir" Empiristlere göre nedensellik bunun ötesinde bir anlamda kullanılmaz.

Rasyonalistlere göre nedensellik ilişkisinin bir boyutu gözlem olmakla birlikte başka bir boyutu ise zorunlu bağıntıdır. Rasyonalistlere göre, nedensellikte, metafizik nitelikte gözlemi aşan zorunlu bir bağıntı vardır. Burada belirtilen şudur: "X ve Y zorunlu olarak birlikte gitmektedir." Fakat, empiristlere göre zorunlu bağıntı metafizik niteliktedir ve ne varlığı ne de yokluğu ispat edilemez. Hume ve onu izleyen empiristlere göre nedensel ilişki sürekli birlikte gitme ile açıklanmaktadır ve gözlemlenmesi olanaksız olan zorunlu bağıntı gibi bir kavramın peşinden gitmenin gereği yoktur. Bu bölümde nedensellik kavramına giriş niteliğinde genel çerçevede betimlenmesinin ardından, çalışmanın hedefi doğrultusunda, bu kavramın, Hume'un ve Kant'ın bakış açıları çerçevesinde detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir.

2. Hume, Nedensellik ve Septisizm

Empirik bilgiye karşı septik bir duruş sergileyen Hume'a göre, evrenin düzeni "benzer nedenlerin evrenin her yerinde benzer etkiler oluşturmalarından" kaynaklanır (Denkel, 1994, 63). Hume'un *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* adlı eserinde nedensellik kavramı, neden-etki bağı "Bilgi ve Olasılık" bölümünde ele alınmıştır. Hume'un vurguladığı nokta, nedensel akıl yürütmenin, deneysel bilgiye temel teşkil ettiğidir.

Hume, dünyaya ilişkin bilgimizin temelindeki algıyı ikiye ayırır: idelerin bağıntıları ve olgu durumları. İde bağıntıları ile keşfedilen doğrular sadece düşünce işlemleri sonucu elde edilirler. Matematik veya mantık bilimleri içindeki doğrular ide bağlantıları ile elde edilir. Bu tür önermeler gerçekten varolanla ilgili bilgi vermemektedir. Kitabının “Bilgi ve Olasılık bölümünde, Hume’un konu edindiği matematiksel olasılık değildir.

Dünyaya ilişkin bilgimizin temelinde bulunan Hume’un belirttiği ikinci türden algı, olgu durumları sonucu elde edilir. Bu noktada dünyada gerçekten varolanlar arasındaki bağlantılardan yola çıkılarak doğrular keşfedilir. Olgu durumları içerikli savlar ortaya koymakla beraber bunların karşıtı da mümkündür. Hume’un ilgilendiği tanıtlayıcı olmayan sonuçlardan elde edilen empirik verilerin sunduğu şüpheli bilgidir. Bu bizim geleceğe yönelik bilgimizi, geçmişin ve şimdinin gözlemlenmemiş bölümlerinin bilgisini içerir. Aslında bunlar dolaysız gözlem, mantık ve matematik dışındaki her şeyi içerir. Bu tip “olası” bilginin analizi Hume’u bazı septik sonuçlara götürür. Olgu durumlarına dair akıl yürütmelerimizin temelinde neden-etki yatmakta olduğunu düşünen Hume, nedensellik ilişkisine odaklanmıştır. Hume’un başlangıç noktası ise dünya hakkında hiçbir genel önermenin zorunlu olarak doğru olamayacağıdır. Dünyaya dair bilgimiz ne sezgisel, ne de kesindir. Benzer bir biçimde *a priori* de değildir, ama şeylerin gerçekte nasıl olduklarının deneyimine dayanır. Sezgisel açıklık rasyonel bir gereklilik değil maskelenmiş bir aşinalıktır. Başka bir deyişle, deneyim ile öğrenme kendisini gizleyen bir süreçtir (Williams, 2001, 203).

Deneyimsel bilgiyi incelemeye koyulan Hume, onun temelinde yattığı düşünülen nedensellik fikrine yoğunlaşır. Yedi türde felsefi ilişkinin ayırımını yaparak işe başlar: andırım, özdeşlik, zaman ve uzay ilişkileri, nicelikte veya sayıda orantı, herhangi bir nitelikte dereceler, aykırılık ve nedensellik (Kitap I, Bölüm III, Kesim I). Hume bu yedi ilişkiyi iki gruba ayırır: idelere dayananlar ve idelerde bir değişme olmaksızın değiştirilebilenler. Birinci gruba girenler andırım, aykırılık, herhangi bir nitelikte dereceler, nicelikte ya da sayıda orantıdır. Zaman ve uzay ilişkileri ve nedensellik ikinci gruba girer. Sadece birinci türdeki ilişkiler kesin bilgi verir, diğerleri ile ilgili bilgimiz sadece olasıdır. Cebir ve matematik bilgisi uzun bir akıl yürütme zinciri sürdürürsek bile kesinliğini kaybetmeyeceğimiz bilgilerdendir.

Hume’un belirttiği yedi ilişki arasından sadece idelere dayanmayan üç ilişki özdeşlik, zaman ve uzay ilişkileri ve nedenselliktir. Bunların ilk ikisinde zihin zaten duyularda varolanın ötesine geçmez. Sadece nedensellik bizim bazı olay ve şeylerden başka olaylar ve şeyler sonucunu çıkarmamızı sağlar.

Böyle bir bağlantıyı üreten, ve böylece bir nesnenin varoluş yada eyleminden onun herhangi bir başka varoluş yada eylem tarafından izlendiği yada öncelendiği inancasını verebilen yalnızca nedenselliktir: ne de uslamamada eğer onu etkilemiyor ya da onun tarafından etkilenmiyorsa öteki iki ilişkiden yararlanılabilir. (Kitap I, Bölüm III, Kesim II).

A, B’nin nedenidir dendiğinde üç tür ilişkiden bahsetmekteyizdir. İlki, zamansallık açısından olan ilişkiye bakıldığında, A’nın, B’nin nedeni olarak ondan önce geldiği ilişkisidir. İkinci olarak, A ve B’nin arasında temas veya ilişki vardır. Üçüncü olarak, A’nın olması durumunda, zorunlu olarak B’nin de olacağı beklentisine gireriz. Hume özellikle üçüncü ilişkiyle ilgilenir ve zorunlu ilişki durumunu incelemeye çalışır. Hume’un iddiasından ortaya çıkan bir problem şudur: nedensel bağıntının izlenimi diye bir şey yoktur. A’nın B olmadığını ya da A’nın B’nin üstünde, sağında, solunda olduğunu sadece gözlemlerle algılayabiliriz fakat A’nın B’nin sebebi olduğunu sadece gözlemlerle algılayamayız. Geçmişte nedensellik bağıntısı mantıktaki temeli ile bağlantılandırılmıştı ama Hume’un düşüncesine göre bu bir hataydı.

Hume, bir öznenin diğerini meydana getirmesini sağlayan gücün, iki nesnenin idelerinden keşfedilemeyeceğini ve bu sebeple neden etki ilişkisinin akıl yürütme veya refleksiyonla değil sadece deneyimle bilinebileceğini gözlemleyerek işe başlar. Neden etki arasında zihnin zorunlu gibi gördüğü bu ilişkinin zorunluluğu mantıksal değildir. “Varolmaya başlayan her şeyin varoluşunun bir nedeni olmalıdır.” (Kitap I, Bölüm III, Kesim III) söylemi Hume’a göre mantıktaki önermeler gibi sezgisel bir kesinliğe sahip değildir. “Başka herhangi bir nesnenin varoluşunu imleyen hiçbir nesne yoktur- eğer bu nesnelere kendilerinde irdelersek, ve hiçbir zaman onlara ilişkin oluşturduğumuz düşüncelerin ötesine bakmazsak” (Kitap I, Bölüm III, Kesim VI). Bu konu ile ilgili olarak Alquié şu değerlendirmeyi yapar:

Hume zihnin bildirdiği biçimiyle nedenselliğin, ne mantıksal bir zorunluluğu, ne de ikinci terimi birinciden hareketle doğuracak ve algısı bizim zihnimizin de birinden diğerine geçmesine izin verecek bir gücü içermediğini göstermekle işe başlar (...) nedenselliğin kendi içinde temellenmiş olup olmadığını sormamakta, bizim niçin nedenselliğe inandığımız sorusunu sormaktadır (Alquié, 1990, 66).

Hume neden etki bilgisini verenin deneyim olduğunu savunur ama bu sadece nedensel bir bağa sahip olan A ve B gibi iki tikel olayın deneyimi değildir. Burada gerekli olan deneyim A türündeki olayları B türündeki olaylara bağlayan değişmez bağlaçların deneyimidir. Deneyimlerimizde iki nesnenin sürekli birleşmesi durumunda aslında biz birinden diğerinin çıkarımını yaparız. Yani bir olayın algılanması diğerinin beklentisini doğurur. “Belki de sonunda görülecektir ki çıkarsamanın zorunlu bağıntı üzerine dayanması yerine, zorunlu bağıntı çıkarsama üzerine dayanır” (Kitap I, Bölüm III, Kesim VI). A’nın ortaya çıkışı B’nin beklentisine sebep olur ve bizi A ve B arasında gerekli bir bağlantı olduğuna inanmaya yönlendirir. Gözlemlerimizde zorunluluk fikrine denk gelecek bir şey yoktur. Gözlemediğimiz şey A ve B olaylarının her zaman birbirlerini takip etmesi durumudur. Ama, bu ard arda gelişlerin hepsi nedensel bir ilişkiyi göstermez. Örneğin, gündüzün ardından gecenin gelişi onların arasında nedensel bir bağ olduğunu göstermez. Hume yaptığımız bu çıkarımların nasıl haklılandırılabilirliğini sorgular.

Nedensel yargılarda bulunurken insan anlığı duyu deneyimlerinin ötesine geçer çünkü bu yargılar deneyimlerimizin dışındaki olgularla ilgilidir. İnsan anlığı bir olayı gözlemler gözlemlemez, onu izleyen veya ondan önce gelen bir başka şeyin düşüncesine atlar çünkü olayları neden-etki gibi bir bağ içerisinde varsayar. Hume, insan anlığını buna yönlendiren güdünün ne olduğunu sorgular ve neden etki bağına sahip olaylarda deneyimlenen iki özellik olduğunu tespit eder. “Bunlar neden ve etkinin uzayda birbirine değişiyor olmaları ve etkinin zaman içinde nedeni izlemesi” (Denkel, 1994, 65). Neden etki arasında varolduğu düşünülen zorunlu bağıntıdan bahseder. İnsan neden dediği olayı deneyimlediğinde zorunlu olarak etkinin de ortaya çıkmasını bekler. Fakat bu zorunluluk, ussal bir zorunluluk değildir.

Geleceğe dair hipotezlerimiz, şimdiye kadar meydana gelenlerden kaynaklanır. Hume’a göre geçmişteki düzenliliğin geleceğe de taşınacağına veya gözlemediğimiz şeyler hakkındaki genellemelerimizin rasyonel bir garantisi yoktur. Başka bilgi veya varsayımlar olmaksızın öncülden sonuca ulaşmamız durumunda, çıkarım anlaktır. Bu anlak çıkarıma şunu örnek olarak verebiliriz:

Öncül: Güneş bu güne kadar hep doğmuştur.

Sonuç: Yarın da güneş doğacaktır.

Bu sonucun doğru olmaması olasılığı vardır. Belki de yarın kozmik bir kaza meydana gelecek ve güneşin doğmasını bloke edecektir. Mantıktaki hiçbir şey bunun önüne geçemeyecektir. Russell’ın bu durumla ilgili şöyle bir örnek verir: Çiftçi, her sabah hindiye ellerinde yiyecek getirmektedir.

Hindi, her sabah çiftçiye gördüğünde onun kendisine yemek getirdiğine inanmaktadır. Ama bir Noel günü, çiftçi bu defa elinde yiyecek ile gelmeyecektir.

Bu, belki de anlık bir çıkarım değildir ve gizlenmiş başka bir öncüle dayanmaktadır. Deneyimlemediğimiz şeylerin deneyimlediklerimiz gibi olacağı düşüncesinin altında doğanın her zaman aynı şekilde alacağı düşüncesi yatmaktadır. Bu tek biçimlilik ilkesi doğru ise o zaman, gözlemlenmiş düzenli durumlardan, gelecek durumlar için fikir yürütebiliriz. Fakat bu tekbiçimlilik ilkesi de empirik bir önerme gibi görünmektedir ve bu nedenle de deneyimsel temelde haklılandırılması gerekmektedir. Fakat eğer ki tüm induktif çıkarımlar tekbiçimlilik ilkesinin varlığını öngörmekte ise, kendimizi bir kısır döngü içinde tartışırken buluruz. Hume'a göre bu septik probleminden çıkarmamız gereken ders induktif çıkarım akıl ile ilgili değildir. Daha ziyade bir "alışkanlık", "huy" meselesidir. Bu, günümüzde koşullanma dediğimiz şeydir. Bu nedenle de septisizme düşmemiz durumunda bunun induktif beklentilere olan eğilimimizi bozabileceği endişesine düşmemiz anlamsızdır.

İndüktif çıkarım, akla dayanmadığına göre rasyonel temelde görünen septik bir saldırının bozucu bir etkisi olmayacaktır. İndüktif çıkarımlar yapma eğilimimiz, doğanın tekbiçimli işlediği gibi *a priori* bir kanıya dayanmaz. Tam tersi bir biçimde de, doğanın tekbiçimliliği inancı, başarılı induktif çıkarımların sonucunda daha da güçlenir. Hume'a göre, gündelik görünür olayların ardında düzenli mekanizmalar tespit eden bilim adamları, dünyanın aşağı yukarı benzer işlemlerle karşımıza çıktığını düşünen ama yine de bu konuda tahminler yürütmekten uzak duran köylülerden daha fazla bağlılardır bu ilkeye. Hume, cevabını, septik bir çözüm olarak nitelendirir. Buna bir çözüm demesinin nedeni septik bir argümandan yola çıkılarak herhangi bir pratik sonuca ulaşılamayacağıdır. İndüktif çıkarım rasyonel haklılandırmanın ötesindedir (Williams, 2001, 204).

Çıkarım, akıl tarafından saptanmaz çünkü böyle olduğu takdirde doğada bir tekbiçimliliğin olduğunu varsaymamız gerekir. Her olgunun bir nedeni olduğu fikri ne sezgiden ne de ispatlamadan kaynaklanır. Hume bunun neden kaynaklandığını sorgular. Bu kaynağın öznel bir eğilimde bulunduğunu belirtir. "Yineleme zihinde, bizi bir terimden diğerine geçmeye, birinci verildiğinde ikinciye beklemeye iter; bu bir alışkanlık doğuracaktır. Ama alışkanlık şeylerde bulunmamaktadır, o insan doğasının bir ilkesidir" (Alquie, 1990, 67). Bir başka deyişle akıl, alışkanlık tarafından saptanır.

Bu noktadan, Hume'un septik duruşuna geçmek için bir örnek ile hareket edilebilir. Bir elma görüyorum ve onu yersem belli bir tat alacağım beklentisine giriyorum. Hume'a göre bu tip bir tat almamı gerektiren hiçbir gerekçe yok. Alışkanlık/huy prensibi bu beklentimin varlığını açıklayabilir ama haklılandıramaz. Hume, nedensellik ilişkisinin değişmez, sürekli bir ilişkiye indirgenmesinden memnun değildir. Böyle bir deneyimin gelecekte de benzer ilişkilerin olacağı beklentisini haklılandırmadığını iddia etmeye devam etmiştir. Örneğin bir elma gördüğümde geçmiş deneyimlerim onun bir elma tadında olacağını bir biftek tadında olmayacağını beklentisini doğurur ama bu beklenti için rasyonel bir haklılandırma bulunmamaktadır.

Fiili gözlemlerimizde zorunluluk idesine karşılık gelen hiçbir şey yoktur: varsayılan "kuvet", "etkinlik" veya "üretken güç" nedenleri hakkında hiçbir duyusal izlenime sahip değiliz. Fiili olarak gözlediklerimizin tümü, olaylardaki belirli yineleme ve düzenliliklerdir; bu sonuç Hume'un konumunun can alıcı noktasıdır. Bir kömür parçasını ne zaman ateşin üzerine koysak onun yandığını gözlüyoruz. Ama tüm gözlediğimiz de budur. Bundan daha ileri giden zorunluluk fikri için hiçbir deneyci doğrulama veya güvence yoktur; bu zorunluluk fikri hiçbir duyusal izlenimden çıkmış değildir. Bu huzursuz edici sonuca ulaştıktan sonra Hume, şimdi karşı konulamaz son darbeyi vuruyor. "Nedensel zorunluluk" fikri, dünyada fiili olarak varolan herhangi bir şeye karşılık gelmemektedir, yalnızca geçmiş gözlemlerimizin yinelenmesine dayanan alışkanlıkla ilgili beklentilerimizin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Cottingham, 2003, 91).

Hume'un septik duruşu indüksiyon prensibini reddetmesi üzerine dayanmıştır. İndüksiyon prensibi nedenselliğe uygulandığı şekliyle şunu söyler: Eğer A'nın sıklıkla B tarafından takip edildiği ya da eşlik edildiği tespit edilmişse ve A'nın B tarafından takip edilmediği veya eşlik edilmediği hiçbir duruma rastlanmamışsa, bir sonraki durumda da A gözlemlendiğinde B tarafından takip edileceği veya eşlik edileceği olasıdır. Eğer bu prensip doğru değilse tikel gözlemlerden genel bilimsel yasalara ulaşma çabaları hatalı olacaktır ve Hume'un septikliği de kaçınılmaz olacaktır.

3. Kant ve Empirik Bilimin Olanaklılığı

Hume nedensellik kavramına karşı septik duruşu ile Kant'ı “dogmatik uykusundan” uyandırmıştır. Kant bu uyanışla birlikte, felsefedeki bazı ana ilkeleri sağlam temeller üzerine yerleştirme gerekliliğini tespit etmiştir. Bu temel ilkeleri Hume akıl değil, deneyim ve huy üzerine oturmuştur. Kant, *Prolegomena*'nın önsözünde, Hume'un nedensellik kavramına yaklaşımına göndermede bulunurken, Hume'un nedensellik kavramının gerçek temelleri ve her olayın bir nedeni olduğu ilkesinin doğruluğu ile ilgili olarak önemli bir problemi göz önüne serdiğini belirtir. Kant'a göre Hume bu problemi çözememiştir ve aslında farkında olmadan daha büyük bir probleme parmak basmıştır.

Hume herşeyden önce Metafiziğin bir tek ama önemli bir kavramından, yani neden ve etkinin bağlantılılığı kavramından (*dolayısıyla bunun sonucu olarak ortaya çıkan kuvvet ve eylem gibi kavramları da gözönünde bulundurarak*) yola çıktı ve bu kavramı kucağında büyüttüğünü ileri süren aklı, kendisine hesap vermeye ve şu soruyu yanıtlamaya çağırdı: akıl hangi hakla bir şeyin öyle bir yapıda olabileceğini düşünebiliyor ki, bu şey konduğu takdirde bununla başka bir şey de zorunlu olarak konsun; çünkü neden kavramı bunu söylüyor. HUME, aklın *a priori* olarak ve kavramlardan hareket ederek böyle bir bağlantılılığı düşünebilmesinin tamamen olanaksız olduğunu karşı çıkılamayacak şekilde kanıtladı; çünkü bu bağlantılılık zorunluluk içerir, ama bir şey olduğu için başka bir şeyin de zorunlu olarak olmasının nasıl gerektiği, dolayısıyla böyle bir bağlantılılık kavramının *a priori* olarak nasıl getirileceği bilinemez. Bundan şu sonuca vardı ki, akıl bu kavramla kendi kendisini tamamiyle aldatmakta, onu yanlış yere kendi çocuğu saymaktadır; çünkü bu kavram, deney tarafından hamile bırakılarak, bazı tasarımları çağrışım yasası altında toplayan ve buradan çıkan öznel zorunluluğu, yani alışkanlığı, kavrayıştan çıkan nesnel zorunluluk yerine süren hayal gücünün gayri meşru çocuğundan başka bir şey değildir. (Prolegomena, 8-9)

Kant'ın, Hume'un nedensellik yasası ile ilgili ortaya koyduğu tavra karşılık sunduğu çözümü incelemeye başlarken ilk olarak Kant'ın ortaya koyduğu ayırımları netleştirmekte fayda olacaktır. Kant'ın en önemli eseri olan *Arı Usun Eleştirisi*'nde en önemli amacı şunu kanıtlamaktır: Bilgimizin hiçbirini deneyimi aşmamasına rağmen yine de bir bakıma *a priori*'dir ve deneyimden indüktif olarak çıkarılamaz. Bilgimizin *a priori* olan bölümü, Kant'a göre, sadece mantıksal değildir ama mantıkta bulunamayacak ya da ondan çıkarılamayacak kadar fazladır. İki ayırım yapar: bir tarafta “analitik” ve “sentetik” önermeler ayırımı diğer tarafta “*a priori*” ve “empirik” önermeler ayırımı.

Analitik bir önerme yüklem, öznenin bir bölümü olduğu önermelerdir. Bu tip bir önermeye şu örneği verebiliriz: “Bekarlar, evli değildir.” Bu tip önermeler zıtlık yasasını takip eder. Bekarların, evli olduğunu iddia etmek, kendi içinde çelişir. Bekar olma kavramı, evli olmama kavramını kapsamaktadır. Sentetik bir önerme ise analitik olmayandır, totolojinin ötesindedir ve dünya hakkında içerikli bilgi sağlar. Sadece deneyimle bildiğimiz tüm önermeler sentetiktir. Sadece kavramları analiz ederek “Salı, çok yağışlı bir gündü.” gibi doğruları keşfedemeyiz. Ama Kant tüm sentetik önermelerin sadece deneyimle bilinebildiğini kabul etmiyordu. Bu da Kant'ı ikinci bir ayırım yapmaya yönlendirmiştir.

İkinci ayırım “*a posteriori*” ve “*a priori*” önerme ayırımıdır. *A posteriori* bir önerme kendimizin veya tanıklığımızı kabul ettiğimiz bir başka kişinin duyu algılamasının yardımı ile bilinebilir. Tarih veya coğrafya olgularına ilişkin önermeler bu tiptedir. Bu tür yargılar olumsal doğruluklarla uğraşmaktadır. Öte yandan *a priori* önerme deneyimden de çıkarılabilecek olmasının yanı sıra deneyimin dışında bir temeli olan önermedir. Aritmetik öğrenen bir çocuk, iki bilye ve ona eklenen iki bilyenin dört bilye ettiğini deneyimleyerek bilebilir. Genel önermeyi anladıktan sonra “ $2+2=4$ ” önermesini örneklerle deneyimlemesine gerek kalmayacaktır. Tüm matematik önermeleri *a priori*'dir. Bunlar zorunlu ve tümel yargılardır (Russell, 1946, 641).

Zorunluluk ve sağın evrensellik böylece bir *a priori* bilginin güvenilir ayırmaçlarıdır ve hiçbir biçimde birbirlerinden ayrılamazlar. ... Şimdi böyle zorunlu ve en sağın anlamda evrensel, ve dolayısıyla arı *a priori* yargıların insan bilgisinde edimsel olarak bulduklarını göstermek kolaydır. Eğer bilimlerden bir örnek isteniyorsa, yalnızca matematiğin tüm önermelerine bakmak yeterlidir. (*Arı Usun Eleştirisi*, Giriş, AI).

Empirist yaklaşımlara göre, tüm *a priori* doğruluklar analitiktir. Bu Hume'un ideler arasında bağlantılar dediği şeydir. “Bunların evrensellikleri ve zorunlulukları totoloji olmalarından kaynaklanır” (Cottingham, 2003, 96). Yine empiristlere göre tüm sentetik doğruluklar *aposterioridir*. Dünya hakkında bilgi veren önermelere gözlemlerle ulaşılmıştır. Sentetik *aposterioridir* doğrulukların zorunluluğu yoktur. Başka türlü de olabilmeleri mümkündür. Kant bu noktada sentetik *a priori* yargıların olduğunu söyleyerek empiristlerden ayrılır ve Hume'un septik duruşuna bir çözüm ortaya koyma girişiminde bulunur. Kant'a göre dünya hakkındaki bazı önermeler evrensel, zorunlu ve *a priori*'dir. Kant'a göre matematiksel önermeler böyledir. Kant, Hume'un ortaya koyduğu problemi çözme yolunda sentetik *a priori* yargılara örnek olarak nedensellik yasasını gösterir. Her değişimin bir neden etki yasasına bağlı olarak meydana geldiği önermesi, Kant'a göre analitik olamaz. Çünkü neden kavramı, mantıksal olarak, değişim kavramında içerilmez. Bu önerme, yine de insan aklının kavrayabileceği evrensel ve zorunlu bir önermedir. *Arı Usun Eleştirisi*'nde en önemli amaçlarından biri de sentetik *a priori* yargıların olanaklılığını göstermektir.

A priori bir nedensellik kavramı ve ilkesinin varlığı yönünde Hume'un ortaya koyduğu şüpheler aslında daha önceden ortaya atılan temel metafizik kavramlarının dogmatik temelleri ile de bağlantılandırılabilir. Bu kavramlar ve ilkeler, uygun bir temele veya dedüksiyona dayandırılmadığı takdirde güvenilir olarak kabul edileceklerdir. Kant, Hume'un nedensellik kavramının gündelik, sıradan kullanımına dair görüşlerine bir itiraz getirmemiştir. Kant'a göre Hume aslında, felsefenin ilerleyebilmesi adına, tüm metafiziğe cevap vermesi gereken bir meydan okuma yöneltmiştir.

Kant'a göre Hume, anahtar kavramlarla ilgili yaptığı açıklamalardan ve bu temel kavramların ve ilkelerin, deneyimlerle ve yasalarla birlikte gelen alışkanlık üzerine yaslanmakta olduğu konusunda tatmin olmuştur (*Arı Usun Eleştirisi*, A765). Hume bu kavram ve ilkelerin empirik kökenini hiç deneyimlemediğimiz nesnelere onları uygulayamayacağımızı tartışmak için kullanmıştır. Bu anlamda Kant'a göre, Hume'un felsefesi, her olayın bir nedeni olduğu gibi empirik temelli bir ilkeyi, tüm dünyanın Tanrı diyebileceğimiz dolaysız olarak hiçbir zaman deneyimlemeyeceğimiz bir nedene dayandığı fikrine uygulayamayacağımızı gösterir. Kant nedensellik ilkesini ve diğer tüm düşüncenin uyguladığı ilkeleri barındıran alanı ve bu ilkelerin uygulanabilirliğinden şüphe duyabildiğimiz deneyimin ötesindeki alan arasında ayırım yapmanın önemini vurgular. Aksi takdirde, bahsi geçen ikinci alandaki ilkelerin geçerliliğini geriye götürecek ve ilk alandaki ilkelerin geçerliliğine olan güvenimizi zayıflatacak bir septisizme düşmemizi engelleyecek bir şey kalmayacaktır (Guyer, 2008, 4, 5).

Kant'a göre olanaklı bilgi nesnelere fenomenlerdir, fiziksel dünyada deneyici bir biçimde gözlenebilen nesnelere ancak bilginin nesnelere olabilirler. *Noumena* dünyasının bilgisine ulaşmanın olanağı görünmemektedir. Duyusal dünyanın sınırlarını aşma girişimleri sonuçsuz kalacaktır. Rasyonalist filozofların deneyimin ötesine geçerek mutlak bilgi dünyasına saf inceleme ile ulaşılacağı düşüncesine, Kant itiraz eder. Deneyime başvurmaksızın dünyayı açıklamak mümkün değildir. Öte yandan Kant, empiristlerin ham duyu verilerini, anlama yetisinin temelinde oturtma düşüncesine de karşı çıkmıştır, duyuların, zihnin gücünün devrede olduğu bir sürece tabi tutulmaları gerekliliği konusuna vurgu yapar. Kant'a göre insan 'anlama yetisinin kavramları' denilen ve zihninde sahip olduğu bu yapıyla dünyayı bilir. Anlama yetisinin kavramları olmaksızın, dünyayı deneyimlemek, Kant'ın gözü dediği bir tür dolaysız duyu farkındalık olacaktır (Cottingham, 2003, 97). Deneyimlerimize içerik kazandıranın duyu izlenimleri olduğu konusunda deneyicilere katılan Kant, aksi takdirde zihnin içeriksiz bir zihin olacağını belirtir. "İçerik olmaksızın düşünceler boş, ve kavramlar olmaksızın sezgiler kördür." (*Arı Usun Eleştirisi*, A51). Bu sözle Kant, deneyicilerin de akılcıların da haksız oldukları yönüne vurgu yapmıştır.

Kant, anlama yetisinin kavramlarının nereden geldiklerinin ve nasıl zorunlu bir nesnellığe sahip olduklarının peşine düşer. Kant, bu yetinin tüm kavramlarının "kategoriler"den türediğini belirterek, kategori kavramını ortaya koyar. Töz kategorisi, nedensellik kategorisi bunların hepsi *a priori* kavramlardır. Kategoriler öğretisi, rasyonalistlerin doğuştan ideler görüşünü anımsatsa da, bu idelerin duyu deneyiminden bağımsız olmadığını söyleyerek onlardan ayrılmıştır. Bu, Kant'ın epistemolojiye yaptığı önemli bir katkıdır. Dünyayı deneyimleyebilmemizin önkoşulları nedensellik, töz gibi kategorilerdir.

Şimdi *a priori* kavramların ayrıca bir şeyin sezilmesini olmasa da genelde nesne olarak düşünülmesini sağlayan koşullar olarak önceden bulunup bulunmadıkları sorusu doğar. Bu durumda nesnelere tüm görgül bilgileri zorunlu olarak böyle kavramlarla uyumlu olacaktır, çünkü onlar varsayılmaksızın hiçbir şey deneyim nesnesi olarak olanaklı değildir. (*Arı Usun Eleştirisi*, A93).

Kant'ın bu epistemolojik yaklaşımı onun Kopernik devrimi dediği şeydir. Bilgi konusunda başlangıç noktamız kendinde şeyin varsayılan bilgisi değil, kavrama yetisinin yapısı olmalıdır. Kant'a göre nedensellik ile ilgili yargılarımız evrensel *a priori* yargılardır. Bunu göstermek için ilk olarak kategorilerin hem düşüncelerimizin öznel tarafı hem de nesnel gerçekliklere sahip olduklarının gösterilmesi gerekmektedir. Kant nedenselliği *evrensel a priori* bir doğruluk olarak kanıtlamak için 'Aşkınsal Çıkarım' adını verdiği uslamamalar zincirini ortaya koyar. Bu uslamamaları basitçe ve kısaca şöyle özetleyebiliriz: bir nesneyi algıladığımızda onun farklı bölümlerini farklı sıralarla algılayabiliriz. Sözelimi bir sandalyenin önce bacaklarını sonra sırtını veya tam tersi önce sırtını ve oturma bölümünü sonra bacaklarını algılayabiliriz. Ama bir olayı algılamamızda, algımız zorunlu bir sıralama ile gerçekleşir ve bu sıralamanın değişmesi mümkün değildir. Bir olayın deneyimlenmesi nedensel zorunluluğun kavrayışını önvarsaymaktadır. Bu durumda sentetik *a priori* yasaların, görünüşler dünyası ile bağlantılanması gerekmektedir (Cottingham, 2003, 100).

Hume nedensellik yasasının analitik olmadığını kanıtlamıştır. Kant bunun sentetik olduğu görüşünü kabul etmiştir ama yine de *a priori* olarak bilindiğini savunmuştur. Kant, Hume'un mesajını anlar: bizim nesnelere arasında kurduğumuz bu nesnelere kendileri tarafından verilmez, özne tarafından kurulur ve öznenin bir edimidir. Fakat Kant, Hume'un doğanın içgüdüleri olarak gördüğü şeyi bilimin zorunluluğunda temellendirir ve fizik yasalarının değişmezliği ile açıklar. Kant "Her olgunun bir nedeni vardır" yargısını tüm bilimlerin *a priori* varsayımı saymıştır (Yıldırım, 1979).

4. Sonuç

Bu çalışmada, bilim felsefesinde yer alan temel bir sorun olan nedensellik konusu Hume ve Kant tarafından ele alınışı bakımından incelenmiştir. İki filozofun bu sorunsalı ele alışları, aslında, bilginin olanaklı olup olmadığı konusuna yönelmeleri ile gerçekleşir. Hume'un empirik bilgiye ilişkin olarak geliştirdiği septik tavrı ve Kant'ın modern empirik bilimin olanaklılığını nasıl temellendirdiği serimlenmiştir. İskoç empirisizminin, duyusalculuğunun, kuşkuculuğunun ve doğalcılığının, Alman kritiğinden, entellektüelliğinden, anti-septik ve anti-doğalcı duruşundan nasıl ayrıldığı gözler önüne serilmiştir.

Hume nedensel akıl yürütmenin, deneysel bilgiye temel teşkil ettiğini savunmuştur. Bilgimizin temelini soruştururken, idelerin bağıntılarını ve olgu durumlarını ele almıştır. Hume'a göre, idelerin bağıntıları, matematik veya mantıkta olduğu gibi, düşünce işlemleri sonucu elde edilir. İdelerin bağıntıları, Hume'a göre, gerçekten varolan ile ilgili bilgi vermez. Olgu durumları ise gerçekte var olanlar ile ilgilidir. Bilgi, olgu durumlarının arasındaki bağıntıdan yola çıkarak keşfedilir.

Hume, olgu durumlarına dair akıl yürütmelerimizin temelinde neden-etki ilişkisinin yattığından yola çıkarak nedensellik ilkesine odaklanır. Geleceğe dair akıl yürütmelerimiz, geçmişin ve şimdinin gözlemlenmesi ile gerçekleşir. Bu, Hume'u septisizme sürüklemiştir. Nedensellikte üç tür ilişkiden bahsedilir: zamansallık, ilişki ve zorunluluk. Nedenselliğin getirdiği zorunluluk ilişkisine odaklanan Hume, neden-etki arasındaki bu ilişkinin mantıksal olmadığını, duyu deneyiminin ötesinde olduğunu savunmuştur.

Geçmişin düzenliliğinin geleceğe taşınılacağına bir garantisi yoktur. Bu düzenliliğin altında doğanın düzenliliği yatmaktadır. Hume bu ilkeye "alışkanlık" der. Alışkanlık bir beklentinin varlığını açıklayabilir ama haklılandıramaz. Bu beklenti için rasyonel bir haklılandırma bulamayan Hume septisizme düşer. Hume önemli bir problemi gözler önüne sermiş ama tatmin edici bir cevap bulamamıştır. Kant, Hume'u düştüğü bu septik tavrından çıkaracak ve bilimsel bilginin olanaklılığına yer açacak çözüm arayışına girmiştir. Kant iki ayırım yapmıştır. İlki, analitik ve sentetik ayrımı; diğeri ise *a priori* ve *a posteriori* ayrımıdır. Analitik önermelerde, yüklem özne tarafından içerilir. Sentetik önermeler ise deneyim ile ulaştığımız, içeriği dünya olan bilgiyi verir. Fakat, tüm sentetik önermeler, deneyimle bilinmeyebilir düşüncesi ile ikinci ayırımı yapar. *A priori* önermeler, deneyimden çıkarılabilir ama deneyim dışında da temeli vardır. Matematik önermeler Kant'a göre *a priori*'dir. *A posteriori* önermeler kendi deneyimlediğimiz veya başkasının deneyimlediği bilgiyi içerir. Örneğin tarih alanındaki önermeler bu türdendir.

Kant'ın Hume'un düştüğü septik çıkmazda öne sürdüğü çözüm sentetik *a priori* doğruların da olduğudur. Nedensellik yasasının sentetik *a priori* bir yasa olduğunu iddia eden Kant değişimi neden-etki yasasına bağlı açıklamanın analitik olmadığını, sentetik olduğunu belirtir. Hume, nedenselliği doğanın içgüdü, yani alışkanlıkta temellendirirken, Kant ise bilimin zorunluluğunda. "Her olgunun bir nedeni vardır" önermesi tüm bilimlerin *a priori* varsayımdır.

Hume kuşkucu tavrı ile nedensellik ilkesine saldırmış ve bu ilkenin nesnel geçerliliğini sorgulamıştır. Hume nedenselliğin, iki olay arasındaki sabit bir bağlılık ve zihnin öznel bir hissi veya beklentisi olduğunu belirtir. Geçmişte düzenli bir biçimde meydana gelişleri tekrarlanan gözlemlerden yola çıkıldığında, gelecekte de, bunların, aynı biçimde, korelasyon içinde olacağını düşüncesidir. Kant deneyimin olanaklılığının bir koşulu olarak nedensellikten bahseder. Özellikle nedensellik kategorisi deneyim için gereklidir çünkü bu sayede bilinçteki izlenimlerin öznel akışından farklı olarak bilginin nesnel bir ardılık olanaklı kılınabilir (Watkins, 2005, 3, 4). Tüm bilimler ve özellikle de metafizik için bu saldırının kötü sonuçlarını gören Kant, aklın rasyonel yapılarından biri olan nedensellik ilkesi ile bu durumu kurtarmak istemiştir. Kant'a göre Hume, bilgideki *a priori* öğeyi göremeyerek metafiziğin olanaksızlığını göstermeye çalışırken, bilimsel bilginin temellerine de zarar vermiştir. Kant, bilginin deneyimle başladığını, fakat onun *a priori*

yapılarının deneyimden türetilmeyeceğini belirtmiştir. Kant'a göre, bu sayede bilgi, zorunluluk ve tümellik kazanmıştır.

Kaynakça

- Alquie, F. (1990) "Descartes'tan Kant'a Kadar Nedensellik Düşüncesi" *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Seminer-Felsefe*, çev. Tülin Bumin, Sayı:7, s. 59-69 Ege Ü. Basımevi, İzmir.
- Cottingham, John. (2003) *Akılcılık*. Çev. Bülent Gözkan. Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Denkel, Arda. (1994) "Hume, Nedensellik, Tikelcilik ve Tekilcilik" *Felsefe Tartışmaları*, 17. Kitap, s. 63-74, Kent Basımevi.
- Guyer, Paul. (2008) *Knowledge, Reason and Taste: Kant's Response to Hume*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Hume, David. (1997) *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul.
- Kant, Immanuel. (2002) *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*. Çev. İoanna Kuçuradi - Yusuf Örnek. Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Kant, Immanuel. (2010) *Arı Usun Eleştirisi*. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi, İstanbul.
- Russell, Bertrand. (1946) *History of Western Philosophy*, Routledge, London and New York.
- Watkins, Eric. (2005) *Kant and the Metaphysics of Causality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Williams, Michael. (2001) *Problems of Knowledge: A Critical Introduction to Epistemology*. Oxford University Press, Oxford.
- Yıldırım, C. (1979) *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.